

Bevaikystė Lietuvoje: tendencijos, normos ir regioninė diferenciacija

Margarita Gedvilaitė-Kordušienė

Lietuvos socialinių tyrimų centro Visuomenės geografijos ir demografijos institutas
Institute of Human Geography and Demography of Lithuanian Social Research Centre
mgedvilaite@gmail.com

Vaida Tretjakova

Lietuvos socialinių tyrimų centro Visuomenės geografijos ir demografijos institutas
Institute of Human Geography and Demography of Lithuanian Social Research Centre
vaida.tretjakova@gmail.com

Rūta Ubarevičienė

Lietuvos socialinių tyrimų centro Visuomenės geografijos ir demografijos institutas
Institute of Human Geography and Demography of Lithuanian Social Research Centre
ruta.ubareviciene@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5894-7120>

Santrauka. Paskutiniaus dešimtmečiais daugelyje Europos šalių didėja bevaikių moterų skaičius. Lietuvoje, skirtingai nuo kitų Europos šalių, bevaikių moterų skaičius išlieka žemas. Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti moterų baigtinės bevaikystės tendencijas, atskleisti moterų, gimusių 1920–1969 m., socialines ir demografines charakteristikas bei bevaikystės teritorinės diferenciacijos ypatumus. Analizei yra naudojami Europos socialinio tyrimo (2008) ir Lietuvos gyventojų surašymo (2011) duomenys. Analizės rezultatai parodė, kad nors ES šalių kontekste bevaikių moterų skaičius Lietuvoje vertinamas kaip nedidelis, tačiau paskutinių dešimtmečių duomenys rodo gana spartų bevaikių moterų dalies didėjimą. Kultūrinių nuostatų analizė atskleidė, kad Lietuvoje vyrauja gana prieštaringos nuostatos dėl bevaikystės. Socialinių ir demografinių charakteristikų analizė atskleidė, kad ryškiausi skirtumai tarp gimdžiusių ir niekada vaikų nesulaukusių moterų yra pagal santuokinį statusą ir išsilavinimą. Erdvinė baigtinės bevaikystės analizė parodė, kad šis demografinis procesas Lietuvoje pasižymi gana didelė teritorine diferenciacija, kuri suintensyvėjo nuo 1940–1949-ųjų kartos.

Raktažodžiai: bevaikystė, Europos socialinis tyrimas, Lietuvos gyventojų surašymas, Lietuva

Straipsnis parengtas vykdant LMT finansuojamą projektą „Bevaikystė Lietuvoje: modernios visuomenės socio-kultūrinė kaita ir individualios patirtys“, Nr. S-MOD-17-3.

Received: 10/7/2018. Accepted: 17/12/2018

Copyright © 2019 Margarita Gedvilaitė-Kordušienė, Vaida Tretjakova, Rūta Ubarevičienė. Published by Vilnius University Press
This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Childlessness in Lithuania: Trends, Norms and Spatial Differentiation

Summary. During the last decades, the share of childless women has been on the rise in the majority of European countries. Consequently, the phenomenon of childlessness has been receiving more attention in the scientific discourse. Usually, it is investigated as one of the manifestations of family transformation occurring in modern societies that is related to changing family models and gender roles.

Even though, when compared to other European countries, the share of childless women in Lithuania remains low, it has recently increased both in terms of permanent (among women above reproductive age) and temporary (among women of reproductive age) childlessness. However, so far this subject has been underresearched. In this paper, we aim to examine the trends in women's permanent childlessness, reveal the sociodemographic characteristics of childless women born in 1920–1969 and explore the spatial differentiation of childlessness in Lithuania. The empirical basis of our analysis consists of a couple of secondary data sources: the third wave of the European Values Study (2008), the Lithuanian Population Census (2011).

An analysis of cultural norms regarding childlessness has revealed an ambivalence in attitudes. On the one hand, respondents have expressed support for individualistic attitudes, stating that an individual has the right to decide whether to have a child or not. On the other hand, there was substantial support for the familialistic norm that children give meaning to life, especially for women.

In terms of the sociodemographic characteristics, the biggest differences between childless women and mothers occur in relation to marital status and education. Throughout all generations, a significantly higher proportion of childless women in comparison to mothers remain unmarried. Since marriage was the primary pathway to family formation in earlier times, it is plausible that the majority of women in older cohorts have become childless due to certain circumstances – failure to find a (suitable) partner. On the other hand, younger generations have been influenced by the family transformation, which in Lithuania started around 1990 and brought changes in family formation and procreative behavior. Therefore, it is likely that voluntary childlessness is more common among childless women in younger generations.

A spatial analysis of childlessness has revealed that this demographic process in Lithuania has a high degree of regional differentiation, especially from the 1940–1949 cohort and onwards. With the exception of the oldest cohort, throughout all generations, the highest share of childless women – higher than 10 percent – is observed in Vilnius and other major city municipalities. Additionally, we observe higher degrees of childlessness in certain areas of north and northeast Lithuania. The majority of the municipalities in this region have the status of “sparsely populated territories” and are considered “problematic” in terms of other demographic, social and economic indicators in the scientific discourse of human geography in Lithuania. The results of the analysis of the spatial differentiation of childlessness might be useful for forecasting the development trends of childlessness in the future across the different regions of the country. However, more in-depth research is needed in order to identify the specific factors affecting the regional differentiation of childlessness in Lithuania.

Keywords: Childlessness, European social research, Lithuanian population census, Lithuania

Įvadas

Paskutiniais dešimtmečiais kai kuriose Vakarų šalyse pastebimas ženklus bevaikių moterų skaičiaus augimas (Tocchioni, 2018), tad ši tema sulaukia vis didesnio tyrėjų susidomėjimo, jis susijęs ir su kintamų šeimos modelių, vaidmenų, naujų bevaikystės priežasčių suvokimu. Analizuojamos tiek moterų, tiek vyrų bevaikystės demografinės tendencijos (Rowland, 2007), bevaikystės raida tam tikrose šalyse (Rowland, 2007; Boddington, Didham, 2009), poveikis gimstamumui (Boddington, Didham, 2009). Nagrinėjami ir labiau sociologiniai bevaikystės aspektai: bevaikystės ir individo gerovės gyvenimo kelyje sąsajos (Umberson, Pudrovska, Reczek, 2010), bevaikystės pasekmės vyresniame amžiuje (Dykstra, Hagestad, 2009) ir kita.

Bevaikystė paprastai traktuojama kaip vienas iš šeimos transformacijos bruožų, pasireiškiančių moderniose visuomenėse kartu su daugeliu kitų pokyčių: didėjantis skyrų skaičius, plintanti kohabitacija, pirmo vaiko susilaukimo atėjimas. Itin dažnai tyrėjai bevaikystės

priežastimis įvardija šeimos transformacijos priežastis – kontracepcija, moterų išsilavinimas, lyčių nelygybė privačioje srityje, kai kurie tyrėjai bevaikystę mano esant esminių šiuolaikinės visuomenės principų lygiagrete. McDonald (2002) teigia, kad bevaikystė šiuolaikinėje visuomenėje tampa itin parankiu statusu – individui, neturinčiam šeiminių įsipareigojimų, yra lengviau dalyvauti karjeros ir materialinės gerovės varžybose, tai yra įvardijęs ir sociologas U. Beck (1992), jo teigimu, galutinė rinkos visuomenė yra bevaikė visuomenė (Sobotka, 2017).

Lietuvoje bevaikystės tema taip pat yra sulaukusi tyrėjų dėmesio (Stankūnienė, Maslauskaitė, Baublytė, 2013; Stankūnienė, Baublytė, 2009; Stankūnienė, Jonkarytė, Mitrikas, 2003; Stankūnienė, Jasilionienė, Jančaitytė, 2005), tačiau ilgą laiką ji buvo analizuojama gimstamumo kaitos kontekste, nurodant skirtingų kartų bevaikių moterų dalį. Kadangi bevaikių moterų dalis Lietuvoje buvo gana maža, ji nebuvo traktuojama kaip potenciali grėsmė gimtamumui. Tačiau paskutinių dešimtmečių duomenys rodo, kad bevaikių moterų Lietuvoje daugėja. Tarptautinės gimstamumo duomenų bazės (*Human Fertility Database*) duomenimis, per paskutinius du dešimtmečius Lietuvoje vaikų neturinčių moterų dalis (tarp reproduktyvų amžių baigusių moterų) padidėjo dvigubai – 1953 m. gimusių moterų kartoje vaikų neturėjo 5,6 proc. moterų, o gimusių 1970 m. – jau 12,4 proc. Kiti tyrimai rodo, kad bevaikystė tolydžio plinta ir tarp reproduktyvaus amžiaus moterų: 20–39 metų amžiaus grupėje 2006 m. vaikų neturėjo ir nenorėjo turėti 6 proc., o 2009 m. – 10 proc. moterų (Stankūnienė et al., 2013). Atsižvelgiant į tai, kad gimstamumo lygis Lietuvoje nesiekia kartų kaitos užtikrinančio dydžio (suminis gimstamumo rodiklis 2015 m. buvo 1,7 (Demografijos, 2016), o tendencijos Vakarų šalyse indikuoja, kad didėjanti bevaikių asmenų dalis ilgainiui pradeda neigiamai veikti bendrą gimstamumo lygį (Miettinen et al., 2015), visuomenės mastu bevaikystė gali būti traktuojama kaip potenciali demografinė grėsmė.

Vis dėlto apie bevaikių moterų portretą Lietuvoje vis dar nepakankamai daug žinoma. Nors yra analizuoti bendri bevaikystės pokyčiai, bendrosios socialinės ir demografinės bevaikių moterų charakteristikos (pagal gyvenamąją vietą – miestas / kaimas, išsilavinimą, tautybę) (Stankūnienė 2016)¹, tačiau detalesnė analizė, koks moterų, jau baigusių reprodukcinę karjerą, teritorinis pasiskirstymas, koks jų santuokinis statusas, nebuvo atlikta. Analizė teritoriniu pjūviu svarbi prognozuojant bevaikystės tendencijas, taip pat siekiant suvokti bevaikystę lemiančius vietas / lokalius veiksnius. Šio *straipsnio tikslas* – išanalizuoti moterų baigtinės bevaikystės tendencijas, atskleisti moterų, gimusių 1920–1969 m., socialines ir demografines charakteristikas bei bevaikystės teritorinės diferenciacijos ypatumus Lietuvoje. Šiam tikslui pasiekti naudoti paskutinio Lietuvos gyventojų surašymo (2011 metų) duomenys.

Pasirinkta tirti tik moterų bevaikystę, nes ši tema Lietuvoje nepakankamai atskleista. Be to, Lietuvoje, kaip ir kitose Europos šalyse, yra vyrų bevaikystę fiksuojančios statistinės informacijos trūkumas.

¹ Svarbiausi šios analizės rezultatai aptariami tyrimų apžvalgos dalyje

1. Bevaikystės apibrėžimo ir matavimo iššūkiai

Paprastai bevaikystė apibrėžiama kaip biologinių ar įvaikintų vaikų individo gyvenime nebuvimas (Miettinen et al., 2015). Tai gana siauras apibrėžimas, nes jame neatsižvelgiama į kitas tėvystės ir motinystės formas, kai, pavyzdžiui, biologinių vaikų nesulaukę žmonės globoja tėvų netekusius vaikus, dalyvauja auginant partnerio (-ės) vaikus (ten pat). Vis dėlto dažnai šią išlygą padiktuoja turimų duomenų ribotumai, nesudarantys galimybes atsižvelgti į visas tėvystės / motinystės formas.

Tyrėjai bevaikystę linkę apibrėžti ne kaip nuosekliai planuotą gyvenimo pasirinkimą, o įvairių nepalankių aplinkybių ir nenumatytų įvykių, tokių kaip antai nevaisingumas, sveikatos sutrikimai, tinkamo partnerio neradimas, partnerystės iširimasis ar kita, pasekmę (Sobotka, 2017; Gray et al., 2013; Miettinen et al., 2015). Prie bevaikystės prisideda ir pirmo vaiko atidėjimas, o tai didina tikimybę, kad individas galiausiai prisitaiko, pripranta prie bevaikio gyvenimo stiliaus, kol galiausiai apskritai praranda norą susilaukti vaikų (Rindfuss et al., cituojama iš Sobotka, 2017). Akivaizdi tendencija, kad kalbant apie reprodukcinis ketinimus moterims dažniau būdingas netikrumas, abejonė (Sobotka, 2017), todėl nustatyti ribas tarp savanoriškos ir nesavanoriškos bevaikystės gana keblu (Keizer, 2010; Berrington, 2004; Sobotka, 2004). Remiantis tyrimų rezultatais, tyrėjai konceptualiai skiria šiuos bevaikystės tipus: (a) „nesavanoriška“, kai moteris negali susilaukti vaikų dėl medicininių priežasčių; (b) „savanoriška“, kai sąmoningai nusprendžiama neturėti vaikų, ir (c) „nulemta aplinkybių“, norima turėti vaikų, bet pirmas nėštumas atidėliojamas ir ilgainiui liekama be vaikų dėl socialinių ar fiziologinių priežasčių (Buhr, Huinink, 2014). Būtent paskutinis bevaikystės tipas yra toks, kur riba tarp savanoriškumo ir nesavanoriškumo yra neaiški, nulemta tokių veiksnių, pavyzdžiui, tinkamo partnerio neradimas (Miettinen et al., 2015). Pirmoji iš išvardytų grupių yra mažiausia, o trečioji – didžiausia, faktas tas, kad bevaikystę lemia skirtingi veiksniai (Mynarska et al., 2013, Hagestad, Call, 2007) ir subjektyviai ji gali būti patiriama labai įvairiai (Doyle et al., 2012).

Be apibrėžimų iššūkių, tyrėjai susiduria ir su matavimo sunkumais. Duomenų apie bevaikystę gaunama iš skirtingų šaltinių: visuotinių gyventojų surašymų, tarptautinių atrankinių tyrimų (Lyčių ir kartų tyrimas, Šeimos ir gimstamumo tyrimas), registrų duomenų, einamosios statistikos. Kadangi naudojami skirtingi matavimo instrumentai (kurių kiekvienas turi savo pranašumą ir trūkumą), nurodomi skirtingi bevaikių moterų dalies skaičiai² (Sobotka, 2017). Atrankiniuose tyrimuose yra fiksuojamas neketinančių susilaukti vaikų skaičius, tačiau bevaikystės priežastys dažnai lieka neaiškios (Miettinen et al., 2015). Dar didesni iššūkiai tyrėjams, analizuojantiems vyrų bevaikystę: iš dalies dėl to, kad vyrai linkę nenurodyti vaikų iš iširusių santuokų / partnerystės; matavimą taip pat apsunkina faktas, kad jų reprodukcinis laikotarpis yra ilgesnis (Sobotka, 2017).

² Tai gali nulemti net nedideli klausimų formulavimo skirtumai, todėl iš pirmo žvilgsnio gana panašūs tyrimai fiksuoja skirtingus rezultatus (Sobotka, 2017).

2. Bevaikystę lemiantys kultūriniai, šeiminiai ir individualūs veiksniai

Mokslininkai, tiriantys kultūrinių veiksnių įtaką, bevaikystės ir normų sąsają tiria remdamiesi platesne familizmo sąvoka, kuri paprastai suprantama kaip jaučiami išpareigojimai padėti vieni kitiems šeimoje (Keizer, 2011). Manoma, kad silpnesnės familistinės normos turėtų mažinti tikimybę tapti tėvais. Tačiau tyrimai rodo, kad ne visų bevaikių individų familistinės nuostatos yra silpnesnės nei, pavyzdžiui, jų tėvų (Keizer, 2011). Be to, yra tyrimų, patvirtinančių, kad vaikų nesusilaukę individai gali jausti stipresnę atsakomybę padėti kitiems šeimos nariams, kitaip tariant, jie jaučiasi atsakingi už didesnę šeimos ryšių tinklą (Kohli, Albertini, 2009). Tad normų ir bevaikystės ryšys nėra toks tiesioginis, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio.

Bevaikystės lygį ES šalyse lyginantys mokslininkai pažymi, kad jis yra didesnis, kur vidutinis vedybų amžius yra didesnis ir kur atidedamas pirmo vaiko gimimas (Miettinen *et al.*, 2015). Būtent šie šeimos transformacijos bruožai būdingi šalims, kuriose dominuoja individualistinės vertybės. Tarp bevaikystę lemiančių individualių ir šeiminių veiksnių šiose šalyse paprastai nurodomi išsilavinimas ir santuokinis statusas, o socialinę ir ekonominę gerovę lemiantys veiksniai vertinami prieštarinčiai.

Analizuojant santuokinio statuso veiksnių, paprastai nustatoma neigiama bevaikystės ir niekada nesituokusios koreliacija. Šią tendenciją ir patvirtina Miettinen ir kitų (2015) tyrimas ES šalyse ir kai kurie JAV visuomenėje atlikti tyrimai (Hayford, 2013), atskleidę, kad iki 40 metų niekada nesituokusios moterys labiausiai prisidėjo prie bevaikystės rodiklių augimo XX a. pabaigoje. Šie tyrimai rodo, kad santuoka vis dar išlieka su vaikų auginimu susijęs institutas.

Tyrimai rodo gana prieštaringas bevaikystės ir išsilavinimo sąsajas. Vieni fiksuoja reikšmingą bevaikystės ir aukšto moterų išsilavinimo ryšį (Berrington, 2004), kiti – Miettinen ir kt. (2015) analizė nustatė, kad bevaikystė būdingesnė moterims, turinčioms labai aukštą arba labai žemą išsilavinimą. Šie mokslininkai pabrėžia, kad šiuolaikinėje visuomenėje bevaikystė neturėtų būti siejama su stereotipiniu įvaizdžiu, kad bevaikė moteris – dažniausiai karjeros siekianti moteris, turinti aukštąjį išsilavinimą. Moterų užimtumas dažniausiai tyrimuose traktuojamas kaip sudedamoji ekonominę gerovę lemiančių veiksnių dalis. Nors šie veiksniai gali turėti tam tikros įtakos atidedant vaiko susilaukimą, ne visi nustato tiesioginę įtaką (Szalma, Takács, 2015). Miettinen ir kt. (2015) teigia, kad išsivysčiusiose mažo gimstamumo šalyse turtingesnės šeimos paprastai turi mažiau vaikų (kitaip nei besivystančiose šalyse).

3. Bevaikystės tendencijos Lietuvoje ES kontekste

Bevaikystės tendencijos ES kontekste. Remdamasis gyventojų surašymų duomenimis, Rowland (2007) vienas iš pirmųjų atliko išsamesnę bevaikystės raidos tyrimą ES šalyse. Pasinaudodami jo sukauptais duomenimis, kiti tyrėjai (pavyzdžiui, Dykstra, 2009) atlieka detalesnę analizę, įtraukdami ir jaunesnes kartas, papildydami analizę Rytų Europos, Balkanų šalių duomenimis. Vienas iš naujesnių tyrimų, kuriame analizuojamos bevaikystės tendenci-

jos ES šalyse, – Miettinen ir kitų (2015) bevaikystės sąsajų su demografiniais ir socialiniais veiksniais analizė. Šie tyrėjai Lietuvą įtraukia į šalių grupę, kuriose 1961–1967 kohortos moterų grupėje bevaikystės lygis yra gana mažas (mažiau kaip 10 proc.)³, tačiau jaunesnėse kohortose bevaikių moterų dalis jau yra didesnė nei 10 proc. Didelis bevaikystės lygis – daugiau kaip 20 proc. – nustatytas Austrijoje, Italijoje, Suomijoje, Nyderlanduose ir JK (1961–1967 kohortose). Šią tendenciją nustatė ir T. Sobotka (2017): analizuojant moterų, gimusių 1940–1960 metais, duomenis, Lietuva priskirtina Rytų ir Vidurio Europos regionui, kuriam būdingas mažas bevaikystės lygis. Aukščiausias nustatytas bevaikių moterų lygis (25 proc.) prancūzių, gimusių 1900, belgių, gimusių 1910, ir airių, gimusių 1925 metais.

Bevaikystės tendencijų tyrimai Lietuvoje. Lietuvoje baigtinės kohortinės bevaikystės tendencijos ir bevaikių moterų socialiniai ir demografiniai skirtumai analizuoti vertinant Lietuvos gimstamumo modelių kaitą (Stankūnienė ir kiti, 2016). Tyrėjai nustatė, kad aukščiausias bevaikystės lygis būdingas 1920–1929 metų kohortai, kuri buvo veikiamą politinių veiksnių: karo, pokario rezistencijos, tremčių, o nuosaikiai didėjantis lygis – nuo 1955 m. gimusios kohortos. Autoriai šią tendenciją sieja su antrojo demografinio perėjimo vertybiniais ir technologiniais veiksniais. Taip pat nustatyti kai kurie socialiniai ir demografiniai skirtumai: didesnis bevaikystės lygis Vilniaus ir Kauno miestuose, skirtingi bevaikystės lygiai pagal išsilavinimą, pavyzdžiui, vyriausiose moterų kartose – didesni bevaikystės rodikliai tarp aukščiausių išsilavinimą turinčių moterų. Vis dėlto kai kurie aspektai liko neanalizuoti, pavyzdžiui, bevaikių moterų pasiskirstymas pagal santuokinį statusą, užimtumą, teritorinė bevaikystės diferenciacija, etc.

4. Metodologija

Empirinį straipsnio pagrindą sudaro keletas antrinių duomenų šaltinių – 2011 m. Lietuvos gyventojų surašymas ir Europos vertybių tyrimas. Minėta, kad informacija apie bevaikystės fenomeną gaunama iš įvairių šaltinių, o atsižvelgiant į duomenų šaltinį galimi skirtingi analizės pjūviai. Norint kuo plačiau pažvelgti į bevaikystės reiškinį Lietuvoje, nuspręsta pasinaudoti prieinamais patikimais antrinių duomenų rinkiniais, kuriuose yra apie tai informacijos.

Europos vertybių tyrimo trečios bangos (2008 metų, ankstesnės bangos – 1990, 1999 metų) atviros prieigos duomenys panaudoti siekiant ištirti su bevaikyste susijusias kultūrinės nuostatas. Remiantis šia duomenų baze buvo analizuojamos bendrosios su bevaikyste susijusios kultūrinės nuostatos, taip pat nuostatos dėl moterų ir vyrų bevaikystės (įtraukiant lyčių aspektą).

2011 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenys pasitelkti analizuojant socialines ir demografines skirtingų kartų bevaikių moterų charakteristikas bei bevaikystės regioninę diferenciaciją. Kadangi surašymas apima visus šalies gyventojus, tai vienintelis duomenų šaltinis, kuriuo remiantis galima pažvelgti į teritorinę moterų bevaikystės diferenciaciją Lietuvoje, išskirti savivaldybes, kuriose bevaikystės lygis didžiausias (atrankinių tyrimų imtis

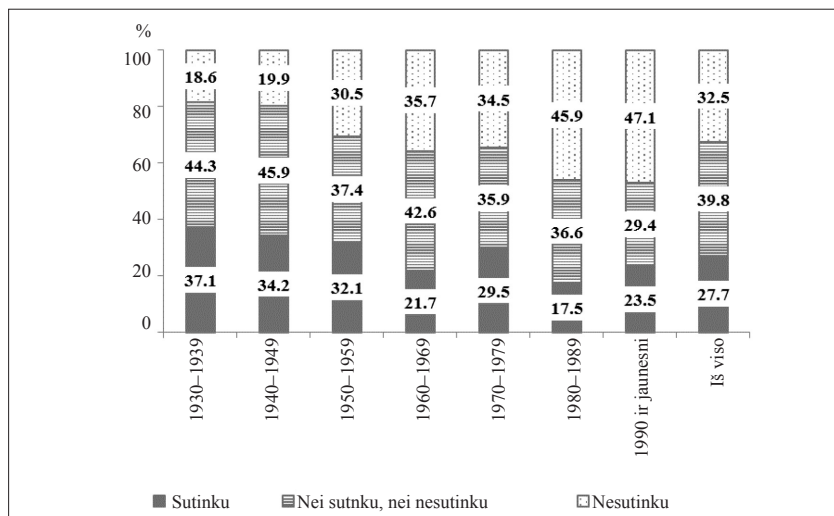
³ Skaičiuojant šį rodiklį naudoti HFD ir „Lyčių ir kartų“ tyrimo pirmos bangos duomenys.

tam nepakankama). Vis dėlto gyventojų surašymas turi ir rimtų apribojimų – į surašymo lapą įtraukti klausimai tik apie pagrindines gyventojų socialines ir demografines charakteristikas (santuokinis statusas, išsilavinimas, etc.). Be to, šios charakteristikos dažnai rodo tik respondento situaciją surašymo metu, t. y. neturima informacijos, kaip tam tikros charakteristikos keitėsi ankstesniuose respondento gyvenimo etapuose. Pavyzdžiui, galima sužinoti, kad respondentė yra susituokusi, bet nežinoma, ar tai pirma jos santuoka, žinomas aukščiausias įgytas išsilavinimo laipsnis, bet neturima informacijos, kada jis įgytas, ir kt. (Lietuvos, 2010). Nepaisant šių trūkumų, surašymų duomenys dažnai laikomi vienu iš patikimiausių duomenų šaltinių, tačiau formuluojant išvadas svarbu žinoti jų apribojimus.

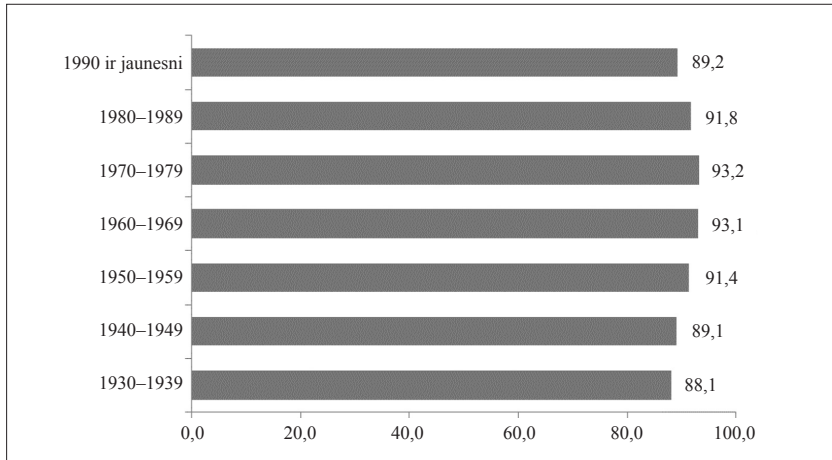
Šiame straipsnyje analizuosime baigtinę bevaikystę, kuri reiškia, kad individas nesusilaukė vaikų iki pat savo reprodukcinės karjeros pabaigos, – moterų ji yra 50 metų, o vyrams ši riba nėra nustatyta (Miettinen ir kiti, 2015). Atsižvelgiant į tai, kad Europos šalyse labai nedaug moterų ir vyrų tampa tėvais po 45 metų ar netgi po 40 metų, tyrėjai linę baigtinės bevaikystės ribą nurodyti 40–44 metai (Miettinen ir kiti, 2015; Sobotka, 2017), todėl šiame straipsnyje moterų baigtinės bevaikystės ribą apsibrėžiame ties 42 metais.

5. Bevaikystės normatyvumas

Žinant, kad aukštesnis bevaikystės lygis būdingas šalims, kuriose dominuoja individualistinės vertybės (Miettinen ir kiti, 2015), prokreacinės vertybės Lietuvoje vertintos, remiantis Europos vertybių tyrimu. Šis tyrimas leidžia išmatuoti bevaikystės normatyvumą, prašant respondentų atsakyti į klausimą, kiek jie pritaria dviem teiginiams: *turėti vaikų yra pareiga visuomenei* ir *žmonės turėtų patys nuspręsti, turėti vaikų ar ne*. Pirmas teiginys išreiškia labiau familialistinį požiūrį, kai šeiminės vertybės yra aukščiau individualių; o antrasis sietinas su individualistinėmis vertybėmis, akcentuojant individo laisvę pačiam rinktis. Vertinant

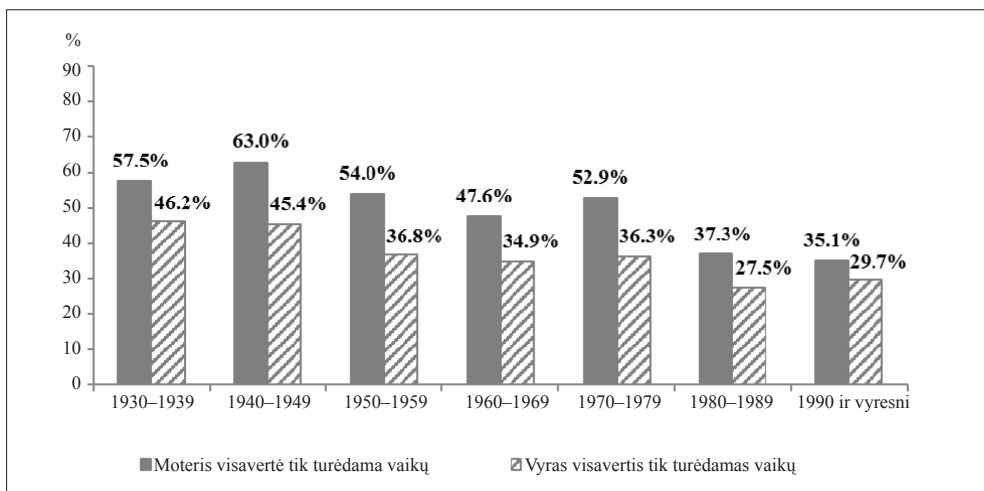
1 pav. Teiginio, kad turėti vaikų yra pareiga visuomenei, vertinimas (procentais)

2 pav. **Pritariančių, kad žmonės turėtų patys nuspręsti, turėti vaikų ar ne, dalis (procentais)**

pirmą – vaikų turėjimo pareigos visuomenei – teiginį, maždaug po trečdalį respondentų pasidalijo visose atsakymų kategorijose tarp pritariančių, nepritariančių ir neturinčių nuomonės – nei sutinka, nei nesutinka (žr. 1 paveikslą). Kiek didesnė dalis pritariančiųjų yra vyresnėse grupėse, o kartose, gimusiose po devintojo dešimtmečio, – didesnė dalis nepritariančių. Kita vertus, akivaizdu, kad gana nemažai dvejojančių – nei pritariančių, nei nepritariančių – šiuo klausimu. Tad remiantis vien šiuo teiginiu teigti, kad Lietuvoje dominuotų familialistinės prokreacinės nuostatos, būtų keblu.

Vertinant antrą teiginį – *žmonės turėtų patys nuspręsti, turėti vaikų ar ne* – aiškiai dominuoja individualistinės nuostatos (žr. 2 paveikslą). Atskirose amžiaus grupėse šiam teiginiui

3 pav. **Pritariančių, kad moteris ir vyras visaverčiai tik turėdami vaikų, dalis (procentais)**

pritaria daugiau nei 80 proc. respondentų. Nustatyta reikšminga amžiaus ir pritarimo šiems teiginiams koreliacija (Pearson chi square test < 0,001).

Į tyrimą įtrauktas ir lyties aspektas – buvo vertinamas vaikų vaidmuo įprasminant vyro ir moters gyvenimą. Rezultatai rodo tradicinę nuostatą: visose amžiaus grupėse kur kas didesnė dalis apklaustųjų pritaria, kad vaikai daug svarbesni moters gyvenimui įprasmininti (žr. 3 paveikslą). A. Savicka (2016) šias nuostatas palygino su ankstesnių „Europos vertybių“ tyrimo bangų (1999 ir 2008 metais) rezultatais ir nustatė, kad kiekvieno tolesnio tyrimo šios nuostatos silpnėjo tiek moterų, tiek vyrų. Paskutinės tyrimo bangos rezultatai rodo, kad vyresnės kartos labiau linkusios pritari ti vaikių svarbai tiek moters, tiek vyro gyvenimui (tai patvirtina ir reikšminga koreliacija, Pearson chi square test < 0,001), o jauniausiose amžiaus grupėse pritarimas kur kas mažesnis, bet diferenciacija vis dar išlieka didžiulė.

Taigi Lietuvoje dominuoja prieštaringos nuostatos dėl vaikų (ne)turėjimo. Viena vertus, pritariama individualistinėms nuostatoms, kad individas pats turi teisę apsispręsti, ar turėti vaikų. Kita vertus, nemažai respondentų pritaria ir labiau familialistinei nuostatai, kad vaikai svarbūs įprasminant gyvenimą, ypač moterų. Savicka (2016)⁴ šias tendencijas apibendrina teiginiu, kad socialinis motinystės ir tėvystės imperatyvas mūsų visuomenėje nėra labai stiprus, nes dominuoja vaikų kaip sąmoningo ir laisvo žmonių apsisprendimo supratimas. Kita vertus, šie tyrėjai taip pat atkreipia dėmesį, kad apsispręsti dėl šių teiginių gana nemažai daliai respondentų yra sudėtinga.

6. Bevaikių moterų socialinis ir demografinis portretas

2011 m. Gyventojų surašymo duomenys sudaro galimybę įvertinti niekada vaikų nesušilaukusių moterų socialines ir demografines charakteristikas bei palyginti jas su vaikų susilaukusiomis moterimis. Gimdžiusių ir negimdžiusių moterų pasiskirstymas kiekvienoje kartoje pateikiamas 1 lentelėje. Toliau aptarsime bevaikių ir gimdžiusių moterų skirtumus pagal santuokinį statusą, išsilavinimą ir užimtumą.

1 lentelė. *Bevaikių ir gimdžiusių moterų dalis skirtingose kartose (procentais ir absoliučiais sk.)*

Gimimo kohorta	Bevaikės		Gimdžiusios		Iš viso	
	Abs. sk.	%	Abs. sk.	%	Abs. sk.	%
1920–1929	9 807	13,2	64 574	86,8	74 381	100
1930–1939	16 728	10,2	147 848	89,8	164 576	100
1940–1949	14 796	8,1	167 086	91,9	181 882	100
1950–1959	18 998	8,7	199 728	91,3	218 726	100
1960–1969	21 101	8,9	216 924	91,1	238 025	100
1920–1969	81 430	9,3	796 160	90,7	87 7590	100

⁴ Remiantis tais pačiais duomenimis, monografijoje „Lietuvos visuomenės vertybių kaita“ šie mokslininkai analizuoja prokreacines nuostatas šeimos vertybių analizės kontekste.

Santuokinis statusas. Didžiausių skirtumų tarp gimdžiusių ir niekada vaikų neturėjusių moterų pastebima analizuojant santuokinį statusą (žr. 2 lentelę). Visų kartų bevaikės moterys gerokai dažniau nei vaikų susilaukusios moterys buvo niekada netekėjusios. Vyriausioje – 1920–1929 kartoje – tarp bevaikių tokių buvo 42 proc., o o turinčių vaikų – vos 2 proc. 1930–1939 kartoje padėtis labai panaši – 41 proc. netekėjusių vaikų neturinčių moterų palyginti su vos 1 proc. tarp gimdžiusių moterų. Nuo 1940–1949 kartos niekada nesusituokusių dalis tarp bevaikių nuosekliai didėja ir jauniausioje kartoje siekia 61 proc.

2 lentelė. *Bevaikių ir gimdžiusių moterų santuokinė padėtis (procentais ir absoliučiais sk.)*

Gimimo kohorta	Moterys	Santuokinis statusas							
		Ištekėjusios		Išsiskyrusios		Našlės		Niekada netekėjusios	
		Abs. sk.	%	Abs. sk.	%	Abs. sk.	%	Abs. sk.	%
1920–1929	Gimdžiusios	8 911	13,8	3 048	4,7	51 241	79,4	1 374	2,1
	Bevaikės	896	9,1	425	4,3	4 323	44,1	4 163	42,4
1930–1939	Gimdžiusios	48 842	33,0	12 796	8,7	84 092	56,9	2 118	1,4
	Bevaikės	3 388	20,3	1 250	7,5	5 246	31,4	6 844	40,9
1940–1949	Gimdžiusios	86 100	51,5	24 454	14,6	54 729	32,8	1 803	1,1
	Bevaikės	3 952	26,7	1 632	11,0	2 556	17,3	6 656	45,0
1950–1959	Gimdžiusios	127 321	63,7	40 128	20,1	28 788	14,4	3 491	1,7
	Bevaikės	5 254	27,7	2 339	12,3	1 430	7,5	9 975	52,5
1960–1969	Gimdžiusios	150 199	69,2	46 823	21,6	13 161	6,1	6 741	3,1
	Bevaikės	5 308	25,2	2 465	11,7	538	2,5	12 790	60,6

3 lentelė. *Bevaikių ir gimdžiusių moterų išsilavinimas (procentais ir absoliučiais sk.)*

Gimimo kohorta	Moterys	Išsilavinimas											
		Aukštasis		Aukštesnysis		Vidurinis		Pagrindinis		Pradinis		Kitas	
		Abs. sk.	%	Abs. sk.	%	Abs. sk.	%	Abs. sk.	%	Abs. sk.	%	Abs. sk.	%
1920–1929	Gimdžiusios	4 867	7,5	4 982	7,7	6 760	10,5	9 092	14,1	35 029	54,2	3 844	6,0
	Bevaikės	1 147	11,7	831	8,5	1 098	11,2	1 287	13,1	4 804	49,0	640	6,5
1930–1939	Gimdžiusios	16 425	11,1	23 187	15,7	20 036	13,6	25 364	17,2	57 624	39,0	5 212	3,5
	Bevaikės	2 907	17,4	2 632	15,7	2 139	12,8	2 452	14,7	5 826	34,8	772	4,6
1940–1949	Gimdžiusios	30 379	18,2	47 221	28,3	41 004	24,5	30 329	18,2	17 633	10,6	520	0,3
	Bevaikės	4 463	30,2	3 961	26,8	2 951	19,9	1 869	12,6	1 304	8,8	248	1,7
1950–1959	Gimdžiusios	48 857	24,5	72 785	36,4	63 453	31,8	13 049	6,5	1 500	0,8	84	0,0
	Bevaikės	6 996	36,8	5 738	30,2	4 706	24,8	1 041	5,5	248	1,3	269	1,4
1960–1969	Gimdžiusios	62 736	28,9	69 530	32,1	76 045	35,1	7 898	3,6	614	0,3	101	0,0
	Bevaikės	8 659	41,0	5 424	25,7	5 606	26,6	823	3,9	183	0,9	406	1,9

Ankstesniais laikais santuoka buvo pagrindinė šeimos formavimo priemonė, tad galima manyti, kad vyriausių kartų moterys liko bevaikės nesuradusios (tinkamo) partnerio. Šiuo aspektu kalbama apie aplinkybių nulemtą bevaikystę. O jauniausias kartas palietė nuo praejusio šimtmečio dešimtojo dešimtmečio prasidėjusi šeimos transformacija, kurios metu, laisvėjant kultūros normoms, kaip pirmosios partnerystės forma pradėjo plisti kohabitacija – gyvenimas kartu nesusituokus (Maslauskaitė, 2009). Šiuo atveju didesnė dalis niekada nesusituokusių nebūtinai suponuoja partnerio nebuvimą, santykiai gali būti neinstitucionalizuoti. Darydami prielaidą, kad dalis jauniausių kartų nesusituokusių moterų renkasi naują partnerystės formavimo strategiją – ne santuoką, bet kohabitaciją ir kitas galimas partnerystės formas (pavyzdžiui, gyvenant „kartu ir atskirai“), tikėtina, kad jos paveiksnės ir kitoms su antru demografiniu perėjimu susijusioms šeimos transformacijos apraiškoms. Todėl galima daryti prielaidą, kad jauniausiose moterų kartose daugėja savanoriškos bevaikystės atvejų.

Išsilavinimas. Bevaikių ir negimdžiusių moterų išsilavinimo skirtumai iš dalies atspindi bendruosius moterų išsilavinimo skirtumus pagal kartas. Įvairių Lietuvos gyventojų surašymų duomenimis, vyresnio amžiaus gyventojų išsilavinimo lygis žemesnis nei jaunesnių žmonių (Tretjakova, 2014). Todėl vyriausių kartų tiek gimdžiusių, tiek bevaikių moterų didelė dalis moterų yra įgijusios tik pradinį išsilavinimą – 1920–1929 metų kartoje net pusė kiekvienos moterų grupės. Nuo 1959 m. bendras gyventojų išsilavinimo lygis nuosekliai augo tiek vyrų, tiek moterų, pavyzdžiui, 2011 m. 1 tūkst. 10 metų ir vyresnių gyventojų teko 13 kartų daugiau asmenų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, nei 1959 m. (Lietuvos, 2013). Atitinkamai, matome, kad su kiekviena jaunesne karta tiek gimdžiusių, tiek bevaikių moterų tarpe daugėja moterų, įgijusių aukštąjį išsilavinimą (žr. 3 lentelę).

Vis dėlto, nepaisant šių bendrų skirtingoms kartoms būdingų bruožų, galima išvelgti ir tam tikrų esminių skirtumų. Akivaizdi tendencija, kad visose kartose bevaikių moterų, tu-

4 lentelė. *Bevaikių ir gimdžiusių moterų užimtumas (procentais ir absoliučiais sk.)*

Gimimo kohorta	Moterys	Užimtumas			
		Nedirbančios		Dirbančios	
		<i>Abs. sk.</i>	<i>%</i>	<i>Abs. sk.</i>	<i>%</i>
1920–1929	Gimdžiusios	64 545	100,0	28	0,0
	Bevaikės	9 801	99,9	6	0,1
1930–1939	Gimdžiusios	145 775	98,6	2 069	1,4
	Bevaikės	16 479	98,5	249	1,5
1940–1949	Gimdžiusios	142 427	85,2	24 657	14,8
	Bevaikės	12 429	84,0	2 367	16,0
1950–1959	Gimdžiusios	77 853	39,0	121 873	61,0
	Bevaikės	7 432	39,1	11 566	60,9
1960–1969	Gimdžiusios	53 701	24,8	163 217	75,2
	Bevaikės	5 855	27,7	15 245	72,2

rinčių aukštąjį išsilavinimą, dalis yra didesnė nei gimdžiusių moterų. Vyriausiose kartose šis skirtumas siekia 4,2–6,3 procentinius punktus, tačiau nuo 1940–1949-ųjų kartos šis procesas įgauna pagreitį ir jauniausioje – 1960–1969-ųjų kartoje skirtumas jau siekia 12,1 procentinį punktą. Atitinkamai, tarp gimdžiusių visose kartose daugiau moterų, įgijusių tik vidurinį ar žemesnį išsilavinimą.

Šį rezultatą palyginti su tarptautinių tyrimų rezultatais keblu, nes skirtingose visuomenėse nustatomas gana prieštaringas išsilavinimo ir bevaikystės ryšys. Mokslininkai vis dėlto linkę pabrėžti, kad šiuolaikinėje visuomenėje bevaikystė neturėtų būti siejama su stereotipiniu įvaizdžiu, jog bevaikė moteris – dažniausiai karjeros siekianti moteris, turinti aukštąjį išsilavinimą.

Užimtumas. Straipsnio metodologinėje dalyje minėtas vienas gyventojų surašymo tyrimo duomenų apribojimas – turima informacija atspindi tik dabartinę respondento situaciją – itin aktualus analizuojant bevaikių ir gimdžiusių moterų užimtumą. Dauguma vyresnių kartų moterų surašymo metu nedirbo, nes jau buvo pensinio amžiaus. Tad ši charakteristika aktuali tik analizuojant jauniausias – 1950–1959 ir 1960–1969 m. kartas. Šiuo atveju matome, kad gimdžiusių ir bevaikių moterų užimtumo skirtumai yra labai nedideli, nereikšmingi (žr. 4 lentelę).

7. Bevaikystės teritorinė diferenciacija

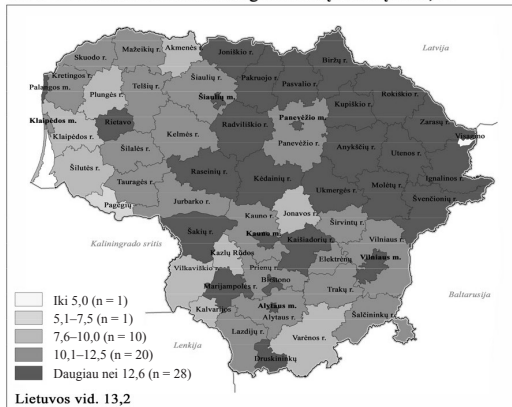
Negimdžiusių moterų dalies pasiskirstymo savivaldybėse analizė atskleidė, kad baigtinė bevaikystė Lietuvoje turi aiškia erdvinę dimensiją. Visose gimimo kartose, išskyrus vyriausiąją, išsiskiria Vilniaus ir kitų didžiųjų miestų savivaldybės, kuriose bevaikių moterų dalis yra didesnė nei 10 proc.

Vyriausioje – 1920–1929-ųjų – kartoje skirtumai tarp savivaldybių pagal bevaikystės mastą nedideli. Kadangi šioje kartoje bendras bevaikystės lygis didžiausias, beveik pusėje savivaldybių – dvidešimt aštuoniose – vaikų nesusilaukusių moterų dalis yra didesnė nei 12,6 proc. 1940–1949-ųjų kartoje tokių aukštų rodiklių nėra nė vienoje savivaldybėje, 1930–1939-ųjų – Vilniuje ir Panevėžyje, likusiose kartose – tik Vilniuje. Dauguma šių savivaldybių yra išsidėsčiusios Šiaurės ir Šiaurės Rytų Lietuvoje. Tai sietina su tuo, kad būtent šis kraštas susiduria su itin intensyvia depopuliacija, dėl kurios masto nemažai savivaldybių igijo retai apgyventų teritorijų „statusą“⁵ (Daugirdas et al., 2013). Kaip pažymi retai apgyventas teritorijas analizavę mokslininkai, kitaip nei Vakarų ir Vidurio Lietuvoje, kur gyventojų skaičiui mažėti didžiausią įtaką daro emigracija, Rytų Lietuvoje depopuliaciją lemia neigiama natūrali gyventojų kaita (ten pat). Dėl mažo gimstamumo keičiasi gyventojų amžiaus struktūra, didėja vyresnio amžiaus gyventojų koncentracija. Todėl šiose savivaldybėse ir matome didžiausią vyriausių kartų moterų, kurios surašymo metu buvo 91–72 metų amžiaus, bevaikių dalį.

Lyginant 1940–1949, 1950–1959, 1960–1969 kohortas matyti, kad nors bendras bevaikystės lygis sulig kiekviena karta didesnis tik nežymiai (nuo 8,1 proc. iki 8,9 proc.), šio demografinio proceso teritorinė diferenciacija jauniausiose kartose intensyvesnė. 1960–1969 kartoje mažiau savivaldybių, palyginti su 1940–1949 karta, kuriose bevaikių moterų dalis nesiektų

⁵ Tai savivaldybės, kuriose kaimo gyventojų tankumas yra mažesnis nei 12,5 gyv./km² (Daugirdas et al., 2013).

1920-1929 m. kartos niekada negimdžiusių moterų dalis, %

1930-1939 m. kartos niekada negimdžiusių moterų dalis, %

1940-1949 m. kartos niekada negimdžiusių moterų dalis, %

1950-1959 m. kartos niekada negimdžiusių moterų dalis, %

1960-1969 m. kartos niekada negimdžiusių moterų dalis, %

5 proc. (atitinkamai 3 ir 9), ir didesnis skaičius savivaldybių, kuriose ji didesnė nei 7,6 proc. (atitinkamai 22 ir 12). Didžiausiu bevaikystės lygiu vėlgi pasižymi didžiųjų miestų dalis Šiaurės bei Šiaurės Rytų, keletas Pietų Lietuvos savivaldybių. Atsižvelgiant į tai, kad bevaikės moterys dažnai yra labiau išsilavinusios nei vaikų turinčios moterys, didesnė jų koncentracija miestuose gali būti aiškinama didesne aukštesnės kvalifikacijos darbų pasiūla juose. Siekiant paaiškinti, kodėl bevaikių moterų daugiau tam tikrose rajonų savivaldybėse, reikėtų plėtoti tolesnius šios srities tyrimus.

Išvados

Nors ES šalių kontekste bevaikių moterų skaičius Lietuvoje vertinamas kaip nedidelis, tačiau paskutinių dešimtmečių duomenys rodo gana spartų bevaikių moterų dalies didėjimą. Kultūrinių nuostatų analizė atskleidė, kad Lietuvoje vyrauja gana prieštaringos nuostatos dėl bevaikystės. Viena vertus, pritariama individualistinėms nuostatoms, kad individas pats turi teisę apsispręsti, ar turėti vaikų. Kita vertus, nemažai ir pritariančių labiau familialistinei nuostatai, kad vaikai svarbūs įprasminant gyvenimą, ypač moterų.

Socialinių ir demografinių charakteristikų analizė atskleidė, kad ryškiausi skirtumai tarp gimdžiusių ir niekada vaikų nesusilaukusių moterų yra pagal santuokinį statusą ir išsilavinimą. Visų kartų gerokai didesnė dalis bevaikių moterų nei vaikų susilaukusios moterys buvo niekada nesusituokusios. Kadangi santuoka ankstesniais laikais buvo pagrindinė šeimos formavimo priemonė, galima manyti, kad vyriausių kartų moterys liko bevaikės dėl nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių, nesuradusios (tinkamo) partnerio. O jauniausias kartas palietė nuo 1990-ųjų prasidėjusi šeimos transformacija, kuri išjudino nusistovėjusius šeiminių ir prokreacinės elgsenos modelius. Todėl tikėtina, kad jauniausiose moterų kartose daugėja savanoriškos bevaikystės atvejų.

Erdvinė baigtinės bevaikystės analizė parodė, kad šis demografinis procesas Lietuvoje pasižymi gana didelė teritorine diferenciacija, kuri suintensyvėjo nuo 1940–1949-ųjų kartos. Visų gimimo kartų, išskyrus vyriausiąją, išsiskiria Vilniaus ir kitų didžiųjų miestų savivaldybės, kuriose bevaikių moterų yra daugiau nei 10 procentų. Taip pat tam tikri bevaikystės teritoriniai arealai formuojasi Šiaurės ir Šiaurės Rytų Lietuvoje. Dauguma šių savivaldybių visuomenės geografijos diskurse apibūdinamos kaip „probleminės“, turi retai apgyvendintų teritorijų statusą. Bevaikystės erdvinės diferenciacijos ypatumų nustatymas naudingas prognozuojant bevaikystės raidos tendencijas skirtinguose šalies regionuose.

Literatūra

Berrington, A. M. 2004. Perpetual Postponers? Women's, Men's and Couple's Fertility Intentions and Subsequent Fertility Behaviour. *Population Trends*, 117: 9–19.

Boddington, B. and Didham, R. 2009. Increases in childlessness in New Zealand. *J Pop Research*, 26: 131–151. <https://doi.org/10.1007/s12546-009-9008-3>

Buhr, P., Huinink, P. 2014. Why Childless Men and Women Give Up the Desire for a Child. Paper presented at the *European Population Conference 2014*, June 25–28, Budapest, Hungary.

Daugirdas, V., Burneika, D., Kriaučiūnas, E., Ribokas, G., Stanaitis, S., Ubarevičienė, R. 2013. *Lietuvos retai apgyventos teritorijos*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.

Demografinis metraštis 2015. 2016. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.

Dykstra, P. A. 2009. Childless Old Age. In: Uhlenberg (ed.), *International Handbook of Population Aging*. Springer Science + Business Media B.V., pp. 671–690. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-8356-3_30

Dykstra, P. A., Hagestad, G. O. 2007. Childlessness and parenthood in two centuries different roads – different maps? *Journal of Family Issues*, 28: 1518–1532. <https://doi.org/10.1177/0192513X07303881>

Gray, E., Evans, A., Reimondos, A. 2013. Childbearing desires of childless men and women: When are goals adjusted? *Advances in Life Course Research*, 18, 141–149. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2012.09.003>

Hayford, S. R. 2013. Marriage (still) matters: The contribution of demographic change to trends in childlessness in the United States. *Demography*, 50(5): 1641–1661. <https://doi.org/10.1007/s13524-013-0215-3>

Keizer, R. 2010. *Remaining Childless. Causes and Consequences from a Life Course Perspective*. Dissertation Utrecht University, the Netherlands, with summary in Dutch.

Keizer, R., Dykstra, P. A., Poortman, A. -R. 2011. Childlessness and Norms of Familial Responsibility in the Netherlands. *Journal of Comparative Family Studies*, 42(4): 421–438. <https://doi.org/10.3138/jcfs.42.4.421>

Kohli, M., Albertini, M. 2009. Childlessness and intergenerational transfers: what is at stake? *Ageing and Society*, 29: 1171–1183. <https://doi.org/10.1017/S0144686X09990341>

Lietuvos statistikos departamentas. 2010. *Lietuvos Respublikos 2011 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo lapas (vienkartinis)*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.

Lietuvos statistikos departamentas. 2013. *Gyventojai pagal išsilavinimą ir kalbų mokėjimą*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.

Maslauskaitė, A. 2009. Šeimos formavimo modelių kaita: lyginamoji analizė. *Lietuvos šeima. Tarp tradicijos ir naujos realybės*, p. 9–36.

McDonald, P. 2002. Sustaining fertility through public policy: The range of options. *Population (English Edition)*, 57: 417–446. <https://doi.org/10.3917/pope.203.0417>

Miettinen, A., Rotkirch, A., Szalma, I., Donno, A. and Tanturri, M. L. 2015. Increasing childlessness in Europe: time trends and country differences. *Families and societies. Working papers series*, 33: 1–46.

Mynarska, M., Matysiak, A., Rybinska, A., Tocchioni, V., Vignoli, D. 2013. Diverse Paths into Childlessness Over the Life Course. *Population Association of America 2013 Annual Meeting*.

Rowland, D. T. 2007. Historical trends in childlessness. *Journal of Family Issues*, 28 (10): 1311–1337. <https://doi.org/10.1177/0192513X07303823>

Savicka, A. 2016. Šeimos vertybės. In: Žiliukaitė, R., Poviliūnas, A., Savicka, A. (eds), *Lietuvos visuomenės vertybių kaita per dvidešimt nepriklausomybės metų*. Vilniaus universiteto leidykla, p. 24–67.

Sobotka, T. 2004. *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe*. Groningen: University of Library Groningen.

Sobotka, T. 2017. Childlessness in Europe: Reconstructing Long-Term Trends Among Women Born in 1900–1972. In: M. Kreyenfeld, D. Konietzka, eds., *Childlessness in Europe: Contexts, Causes, and Consequences*, pp. 17–53. Springer Open. Available at: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-44667-7_2. https://doi.org/10.1007/978-3-319-44667-7_2

Stankūnienė, V., Baublytė, M. 2009. Gimstamumo ir prokreacinės elgsenos kaita. *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos modernybės*. Vilnius: STI, p. 99–166.

Stankūnienė, V., Baublytė, M., Žibas, K., Stumbrys, D. 2016. *Lietuvos demografinė kaita*. Vytauto Didžiojo universitetas.

Stankūnienė, V., Jasilionienė, A., Jančaitytė, R. 2005. *Šeima, vaikai, šeimos politika: modernėjimo prieštaros*. Vilnius: STI.

Stankūnienė, V., Jonkarytė, A., Mitrikas, A. 2003. Šeimos transformacija Lietuvoje: požymiai ir veiksniai. *Filosofija. Sociologija*, 2: 51–58.

Stankūnienė, V., Maslauskaitė A., Baublytė, M. 2013. *Ar Lietuvos šeimos bus gausesnės?* Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.

Szalma, I., Takács, J. 2015. Who remains childless? Unrealised fertility plans in Hungary *Czech Sociological Review*, 51(6): 1047–1075. <https://doi.org/10.13060/00380288.2015.51.6.228>

Tocchioni, V. 2018. Exploring the childless universe: Profiles of women and men without children in Italy. *Demographic research*, 38 (19): 451–470. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2018.38.19>

Umberson, D., Pudrovska, T., and Reczek, C. 2010. Parenthood, childlessness, and well-being: a life course perspective. *Journal of Marriage and Family*, 72 (June 2010): 612–629. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00721.x>